

**O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O'QUVCHILARNI
TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISH.**

Inomjonova Ma'sumaxon Doniyorjon qizi

Qo'qon Universiteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mamlakatimizda ta'lim tizimini, xususan, umumiy o'rta ta'limni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilayotganligi barchamizga ayon. Chunki davlatning kelajagi, ertangi taraqqiyoti bugun umumiy o'rta ta'lim maktablarida tahsil olayotgan yoshlar qo'lida. O'quvchi yoshlarni mustaqil va tanqidiy fikrlaydigan, jamiyatda sodir bo'layotgan vaziyatlarga o'z munosabatini bildira oladigan, olgan nazariy bilimlarini amaliy faoliyatda qo'llay oladigan shaxs qilib tarbiyalash barchamizning oldimizda turgan muhim vazifalardan biridir. Ushbu maqolada kichik yoshdagi o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatib borish bugungi jamiyatning ta'lim tizimiga bo'lgan ustuvor va zaruriy talablaridan biri ekani ko'rsatilib, ularni boshlangich sinflarda amalga oshirishni ahamiyati va usullari ko'p yillik tajribalar asosida ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Tanqidiy fikrlash, jarayon, didaktika, kognitiv qobiliyat, muammoli vaziyat, boshlangich ta'lim, ko'nikma, amaliyot.

Bugungi jadal tezlikda o'zgarib borayotgan dunyoga javoban, butun pedagogika fundamental evolyutsiyani boshdan kechirmoqda. Hozirgi raqamli davr shunday tez o'zgaruvchan dunyo ehtiyojlarini qondirish uchun yangi ko'nikmalarga ega bo'lishni talab qiladi. Global miqyosda ko'plab olimlar XXI asr kompetensiyalari nomi ostida yangi standartlarni ishlab chiqmoqdalar. Ushbu kompetensiyalarning asosini mantiqiy, qat'iyatlilik va ijodkorlik tashkil qiladi va ular turli xil murakkablikdagi o'yinlarni o'ynash orqali yaxshilanib boradi. Ta'limda o'yinlarni qo'llash ham o'rganishning ham o'rgatishning sezilarli yaxshilanishiga yordam beradi (Kula, 2021; Syafii, 2021). O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712 sonli farmoniga ko'ra qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da quyidagilar xalq ta'limi tizimining strategik maqsadlari etib belgilangan:

- umumta'lim tizimida iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi, ilg'or xalqaro tajriba va jamiyatning zamonaviy talablariga muvofiq sifatli ta'lim olish imoniyatlarini yaratish;

- kichik yoshdagi o'quvchilarda o'qishga sog'lom kuchli va ta'sirchan motivatsiyani shakllantirish hamda kasb tanlash, kasbiy o'sishini mustaqil rejalashtirish, zamonaviy kasblarni egallash qobiliyatini rivojlantirish va boshqalar. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilariga zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida ta'lim va tarbiya berish, ularda ijodiy, tanqidiy va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishni talab etadi.

Hozirgi vaqtda boshlang'ich maktab yoshidagi o'quvchilarni tanqidiy fikrlashlarini rivojlantirish muammosini dolzarbligi shundaki, insonni yoshlikdan nostandart fikrlash qobiliyatini rivojlanishi tufayli muammolarni hal qilishning yangi usullari ochiladi, qiyin vazifalar hal qilinadi, kashfiyotlar qilinadi, ixtirolar paydo bo'ladi. Xozirda jamiyatning mustaqil ravishda qaror qabul qiladigan, yangi g'oyalarni va muayyan muammoni hal qilish yo'llarini taklif qila oladigan bilimli, ijodiy, tashabbuskor shaxsga bo'lgan talablarini kuchayib borishi ta'lim tizimida yoshlikdan boshlang'ich sinf o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni muvaffaqiyatli shakllantirib o'qitishni taqozo etadi. Tanqidiy fikrlashni o'rganuvchi amerikalik olim M.Skriven tanqidiy fikrlash mahoratini yoshlikdan o'rgatish zaruratini ta'kidlab, uni o'rganishni o'qish va yozishni o'rganish bilan bir qatorga qo'yish mumkin deb hisoblagan [3, 68]. Tanqidiy fikrlashni o'rgatish oson ish emas, uni qancha tezroq boshlansa o'quv jarayoni shunchalik muvaffaqiyatli bo'ladi. Ko'pchilik psixologlarning fikriga ko'ra, 11 – 12 yoshga kelib, odam allaqachon ma'lum bir fikrlash uslubiga ega bo'lib, kelajakda u bolaning muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi yoki muammoni echa oladigan bo'ladi. Tanqidiy fikrlay olish boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin bo'lgan jarayon hisoblanadi. Tanqidiy fikrlay olish uchun avvalo fikrning grammatik jihatlarini, fonetik tomonlarini anglamoq lozim, ya'ni o'quvchining o'zi xatolikni, kamchilikni tushunishi lozim. "O'qish kitobi" darsliklarida berilgan matnlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq ko'nikmalarini shakllantirishda vosita hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarining asosiy maqsadi o'quvchilarni matn mazmunini to'g'ri tushunish, ongli va ifodali o'qiy olish, matnda berilgan axborotni idrok qilish, matnda ifodalangan voqelikka nisbatan munosabat bildirishga tayyorlashdir. Shunga ko'ra, boshlang'ich sinf o'qituvchisi metodik tayyorgarlikni darsning maqsadi, o'rganilayotgan materialning mazmuni, o'quvchilarning mavjud bilim, ko'nikma, malakalari darajasiga ko'ra amalga oshiradi. O'quvchilarni asar matnini o'qishga tayyorlashda, birinchi navbatda, ularni matn mavzusi, tili, g'oyaviy

mazmuni va badiiy-estetik qiymati bilan tanishtirish, matn mazmunidan tegishli xulosa chiqarishga e'tibor qaratiladi. O'qish faoliyati ham nutqning alohida ko'rinishi hisoblanadi.

Bolalarning fanlarga bo'lgan qiziqishlarini oshirish va ularning o'zlashtirish darajasini aniqlash, bashorat qilish, ta'lim jarayonida interpretatsiya metodlaridan oqilona foydalanish uchun ta'lim jarayonidagi psixologik va pedagogik xususiyatlarni aniq tasavvur eta olish lozim. Bolalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish uchun o'qituvchi o'quvchilarning fanlar bo'yicha individual xususiyatlarining raqamli ko'rsatkichlarini aniq tasavvur etgan taqdirdagina ushbu pedagogik jarayonni obyektiv tafsirlash imkoniyatiga ega bo'ladi². Bunda pedagogik diagnostikadagi shkalalar va solishtirish metodlaridan o'rinli foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Miqdor haqida gapirilganda "empiric miqdor" iborasining ma'nosini tahlil qilishga to'g'ri keladi. Diktantda to'g'ri yozilgan so'zlar "empirik faktlar miqdorini" tashkil qilishi mumkin. Agar diktantda Asror 44 so'zni, Akbar 34 ta so'zni, Mohira 28 ta so'zni xatosiz yozgan bo'lsa, biz faqat Asrorda Akbarnikidan, Akbarda Mohiranikidan to'g'ri so'zlar ko'pliginingina emas, balki Asrorda Mohiranikidan to'g'ri so'zlar ko'pligini ham nazarda tutamiz. Lekin she'rni ifodali o'qigan, badiiy asar kompozitsiyasini to'liq aks ettirgan boshlang'ich sinf o'quvchilarni, ularning fanni o'zlashtirish darajasini bunday o'lchash qiyin. Shu sababli bugungi kunda o'lchashning darajaga mos quyidagi shkalalar mavjud:

- nominal shkala;
- tartibli shkala;
- intervali shkala
- munosabat yoki proporsiya shkalasi.

O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda pedagogik-psixologik uzviylik va uzluksizlikni amalga oshirishda ma'lumotlarni tahlil qilishning obyektivligi alohida qiziqish uyg'otadi¹. An'anaviy baholash tizimida ma'lumotlarni tahlil etishda obyektivlik past bo'ladi. Masalan, bitta yozma ishni turli o'qituvchi turlicha baholaydi, ya'ni baho obyektiv bo'lmaydi.

Tanqidiy fikrlashni o'zlashtirishda shuni inobatga olish lozimki, o'qish darslarida matn ustida ishlash jarayonida asosiy e'tibor uning mazmuniga qaratilsa- da, tuzilishini ham nazardan qochirmaslik kerak. Jumladan, voqea kechayotgan sharoit, peyzaj, asar qahramonlarining kechmishlari, ruhiyati tasvirida o'tgan, hozirgi yoki kelasi zamon shakllaridan foydalanilishini anglagan o'quvchi matn mazmunini og'zaki hikoyalashda adashmaydi. O'quvchilar diqqatini matndagi bir mazmundagi hodisalar tasvirida (peyzaj, adabiy qahramonning ruhiy holati, portreti) fe'l-kesimlar, odatda, bitta zamon shaklida bo'lishiga qaratish ularning nafaqato'qish va yozuv, balki matn mazmunini

idrok etish va fikrlash bilan bog'liq ko'nikmalarini shakllantirishga ham yordam beradi. Adabiyotda tanqidiy fikrlash texnologiyasini rivojlantirishning ko'plab usullari tasvirlangan. Ammo kichik yoshdagi o'quvchilarning yosh xususiyatlariga ko'ra, ularning barchasini qo'llash mumkin emas, ko'plab texnologiyalarni ushbu toifadagi yoshlarga nisbatan "qayta ishlash" kerak. Bolalar rivojlanishining ushbu yosh bosqichida mas'uliyat hissi, atrof dunyoga qiziqish va ta'limda o'zlashtirish faoliyatlari uchun eng katta imkoniyatlar mavjud. Bizning fikrimizcha, aynan boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar uchun tanqidiy fikrlashni turli xildagi ko'plab metodlari orasidan yoshga mos va eng samarali natijalarga eltadigan usullaridan foydalanish orkali tanqidiy fikrlashni shakllantirishni boshlash kerak, bu jarayon kelajakda ham takomillashib davom etadi. Ushbu ishning maqsadi kichik yoshdagi o'quvchilar uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni ularga mos keladigan va o'z amaliyotimda foydalanadigan usullar namunalari bilan o'rtoqlashishdan iborat. Muammolarni hal qilishda inson tafakkurining namoyon bo'lishini ko'rishimiz mumkin. Aqliy faoliyatni boshlashdan oldin yoshlarga ongli ravishda o'ylaydigan savollarni qo'yish va tafakkurini rivojlantirish mahoratini singdirib borish juda muhim. Haqiqatan ham biz ko'p hollarda bolalarga yod olishi kerak bo'lgan javoblarni beramizu ular echimini topishi kerak bo'lgan muammolarni oldilariga qo'ymaymiz.

O'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajalarini aniqlashda ularning barchasi uchun aynan bir xil qulaylikdagi pedagogik vaziyat vujudga keltirilishi kerak. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda ular tomonidan bayon qilingan fikrlarning obyektivligi alohida pedagogik ahamiyatga ega. O'quvchining yozma ishini baholaganda bayon qilingan fikrlarning obyektivligi, haqqoniyligiga alohida e'tibor qaratish lozim. O'quvchi tomonidan bayon qilingan tanqidiy fikrning ishonchligi u keltirgan dalillar bilan belgilanadi. Dalillar qanchalik haqqoniy bo'lsa, ifodalangan fikr ham shunchalik ishonchli bo'ladi. Agar biror dalil ifodalangan fikrning aniqligini ifodalasa, xuddi shu dalil fikrning ishonchlilik darajasini ta'minlaydi. Tanqidiy fikrlashning valiyligi uning qay darajada ekanligini belgilaydi. Fikrning validligi uning darajasini aniq ifodalaydi, yuqori darajada tanqidiy fikrlovchi o'quvchilar, o'rtacha tanqidiy fikrlovchi o'quvchilar yoki past darajada tanqidiy fikrlovchi o'quvchilar kabi. O'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasini o'rganish uchun ularning muloqotga kirishish jarayonlarini kuzatish muhim ahamiyat kasb etadi. Kuzatish metodidan o'quvchilarning fikrlash va muloqotga kirishish ko'nikmalarini qiyoslashda keng

foydalaniladi. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashning shakllanganlik darajasini tashxislarda kuzatish metodi muhim ahamiyat kasb etadi. Kuzatish metodi kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning dunyoqarashi, aqliy rivojlanishi, fikr yuritish dinamikasi, xulosalar chiqarishdagi mustaqil fikr bayon qilishi, faol nuqtai nazarini o'rganish va tahlil qilishga yordam beradi.

Xulosa: Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, o'quvchi-yoshlarni Vatan taraqqiyotiga munosib hissa qo'shuvchi, har tomonlama barkamol shaxs qilib voyaga yetkazish, boshlang'ich sinf o'quvchilarini mustaqil fikrlashga o'rgatishda "Ona tili va o'qish savodxonligi" darslarining imkoniyatlari nihoyatda kengdir. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi usullaridan foydalanish xar bir o'quvchiga darsdan tashqari holatlarda ham ko'proq muhokama qilish, o'ylash, fikrlash imkoniyatlarini bera olishiga erishish bizning o'qitishdagi asosiy natijamiz bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azimova I va boshqalar. Ona tili va o'qish savodxonligi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik. –T.: Respublika ta'lim markazi, 2021
2. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. – T.: "O'qituvchi", 1996.
3. Xodjayeva F.O. O'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish va uning muhim jihatlari. / "Zamonaviy ta'lim" ilmiy-amaliy ommabop jurnali, 2017-yil, № 6, 43-47 b.
4. Usmonov S. Boshlang'ich sinflarda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishning pedagogik asoslari: Ped. fanl. nomz diss. avtoref. – T.: 2014. – 24 b.
5. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – T.: "Fan", 2018. – 160 b.